

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ**

**Дипломна робота
(магістра)**

**з теми: «ВПЛИВ САМООЦІНКИ НА СУЇЦИДАЛЬНІ
СХИЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ»**

Виконала: студентка 2 курсу
Ps1-M19 групи
спеціальності 053 Психологія
(денна форма навчання)
Рудько Руслана Миколаївна

Науковий керівник:
Івашкевич Едуард Зенонович,
доктор психологічних наук,
професор, професор кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
кандидат психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	
ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ Я-КОНЦЕПЦІЇ ТА СУЇЦИДУ	
ПІДЛІТКІВ	8
1.1. Соціально-психологічні особливості проблематики суїцидальної поведінки: погляди класиків та сучасників.....	8
1.2. Умови виникнення і перебігу суїцидальної поведінки в підлітків	20
1.3. Чинники виникнення суїцидальної поведінки у підлітків	28
1.4. Психологічний аналіз взаємозв'язку самооцінки та суїцидальних схильностей на підлітковому етапі онтогенезу	33
Висновки до розділу 1.	41
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ САМООЦІНКИ	
ТА СУЇЦИДАЛЬНІ СХИЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ	
2.1. Характеристика етапів та методик емпіричного дослідження.....	43
2.2. Інтерпретація результатів дослідження.....	50
Висновки до розділу 2.	64
РОЗДІЛ III. ШЛЯХИ КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ ІЗ ПОТЕНЦІЙНИМИ	
СУЇЦИДЕНТАМИ	
3.1. Превентивна робота із підлітками, схильними до суїцидальних намірів	65
3.2. Шляхи корекції суїцидальних схильностей	69
3.3. Характеристика результатів формуючого експерименту.....	73
Висновки до розділу 3.	85
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	88
ДОДАТКИ	96

ВСТУП

Актуальність роботи. Глобальні трансформації сучасного українського соціуму в площинах економічного, етноментального, соціогенного та інших вимірів призводять до активізації в особистості численних дискомфортних індивідуально-психологічних феноменів, зокрема самогубства.

Суїцидальна поведінка – це поведінка, що є мотивованим усвідомленим бажанням позбавити себе життя. Самосвідомість людини визначається суспільством, до якого вона належить. Дисбаланс між особистісним та суспільним у структурі психіки суб'єкта призводить до відхилень у його поведінці, при деяких обставинах навіть до суїциду. Чим більше виражена гармонія у співвідношенні особистісного та суспільного у структурі психіки особистості, тим ефективніше особистість адаптується до історично складених соціокультурних умов життєдіяльності соціуму. Постає нагальна потреба залучення соціо- і психореабілітаційних технологій для успішної реабілітації суїцидальної особистості, яка через блокування основних вітагенних потреб часто перебуває в амбівалентності, маючи розщеплений модус самоусвідомлення і цілу низку інших дискомфортних психічних ознак і властивостей.

Самогубство (суїцид) – це крайній вияв аутоагресії, свідоме, умисне самопозбавлення життя. Феномен суїцидальної поведінки в загальнопсихологічному аспекті тлумачимо як поведінку людини, спрямовану на її аутодеструкцію. Суїцидальну поведінку в підлітковому середовищі трактуємо як форму відображення загальносуспільних проблем, таких як соціальна дезадаптація, відсутність адекватних поведінкових стереотипів розв'язання конфліктів, відсутність поведінкових стратегій подолання стресогенних ситуацій, емоційна нестабільність тощо.

Актуальність дитячої проблематики в суїцидології визначається нагальністю завдань профілактики самогубств серед учнівської молоді. Згідно з результатами соціально-психологічних досліджень 27,2% дітей віком

10-17 років іноді втрачають бажання жити, 17,8% дітей вважають, що до них всі байдужі і нікому немає до них ніякого відношення, 25,5% – не завжди можуть розраховувати на допомогу близької людини, 51,9% – втрачають здатність самоконтролю в ситуації конфлікту [15, 23].

За даними державної статистики, кількість дітей і підлітків, що наклали на себе руки, складає 12,7% від загального числа померлих від неприродних причин. За останні п'ять років суїцид скоїли 14157 неповнолітніх [15], причому ця статистична інформація не включає суїцидальних спроб.

Аналізуючи запропоновані вище статистичні дані, розуміємо вагомість та актуальність обраної тематики. Визначивши механізми, які керують проявом суїцидальних схильностей, можна знайти також ефективні засоби превенції цього соціально небажаного явища, особливо враховуючи те що саме цей період є найскладнішим у становленні особистості.

Однією з головних ідей розкриття суїциду була деформація Я-образу крізь призму суспільних відносин. Особлива соціальна значущість і нагальність проблематики саме й тому зумовили вибір нами теми дослідження.

Об'єктом дослідження є прояви суїцидальних схильностей серед підлітків.

Предмет дослідження склали психологічні особливості взаємозв'язку самооцінки та суїцидальних схильностей серед підлітків.

Метою нашої роботи є психологічний аналіз суїцидальної поведінки в підлітковому середовищі та розробка системи превентивних заходів для роботи з дітьми, які належать до категорії суїцидального ризику.

Завданнями магістерської роботи стали:

1. Проаналізувати:
 - особливості трактування феномену суїцидальної поведінки в психології;
 - передумови виникнення, причини формування суїцидальних схильностей, та ознаки їх прояву.

2. Охарактеризувати:
 - особливості прояву суїцидальних схильностей у підлітковому віці;
 - взаємозв'язок явищ самооцінка та суїцидальні схильності;
 - фактори первинного виявлення та запобігання підліткової суїцидальності.
3. Провести діагностику в обраній вибірці та виявити потенційних суїцидентів, тобто осіб із високим рівнем прояву суїцидальних схильностей.
4. Провести захід із корекції самооцінки та перевірити його ефективність.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: загальнопсихологічні положення про сутність свідомості та розвиток особистості в процесі діяльності (К.О. Абульханова-Славська, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, Л.Е. Орбан-Лембрик, С.Л. Рубінштейн, Т.М.Титаренко) та теоретико-методологічні тлумачення самосвідомості в контексті проблеми розвитку особистості (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, О.О. Бодальов, М.І.Пірен, С.Л. Рубінштейн, В.В. Столін, П.Р. Чамата, І.І. Чеснокова, К.В. Шорохова).

У вивченні проявів і чинників суїцидальної поведінки за основу брались філософські та соціологічні тлумачення явища (В.А. Бачинін, М.О. Бердяєв, Е. Дюркгайм, О.Ф. Коні); загальні положення психодинаміки суїцидальності (К. Лукас, К. Маннінгер, Г.М. Сейден, В. Франкл, З. Фройд, Е. Фромм, Е.С. Шнейдман); дослідження соціальних і особистісних чинників суїцидальної поведінки (Н.В. Абдюкова, Н.І. Бережна, О.Г. Пасічний, В.П. Москалець, О.М. Моховиков, Л.Е. Орбан-Лембрик, В.В.Суліцький); положення про зв'язок суїцидальності з особливостями рефлексії (Е. Стенгель) та когнітивності (М. Урсула); тлумачення патопсихологічних проявів суїцидальності (М.В. Миколайський); дослідження особливостей суїцидальної поведінки у підлітків (А. Аптер, О.Є. Блінова, О.О. Куракін, О.Б. Старовойтенко, Г.В. Старшенбаум, С.Г. Шебанова, К. Хоутен); уявлення про імітаційні чинники суїцидальної поведінки (В.В.Кобильченко Д.

Вассерман, С. Шаллер, А. Шмітке); вивчення діагностично-профілактичних засобів попередження та способів корекції суїцидальності (Г.Я. Пилягіна, Ю.Р. Сидорик).

Методами дослідження обрано: спостереження, бесіда, опитування; стандартизовані методики, аналіз біографічних даних, констатувальний та формувальний експеримент, які включають у себе психодіагностичні опитувальники та корекційну тренінгову програму.

База дослідження. Дослідження проводилось впродовж січня-лютого 2020 року на базі Заліщицької державної гімназії – державний загальноосвітній заклад, вулиця Степана Бандери, 68, Заліщики, Тернопільська область, 48602. Остаточну вибірку дослідження склали учні 8-9 класів загальною кількістю 40 осіб.

Наукова новизна роботи полягає у поглибленні та розширенні наукових уявлень про досліджуваний феномен – суїцидальна поведінка особистості підлітка.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що досліджуються надзвичайно важливі для розуміння знання глибинні механізми самогубства, а також чинники, ознаки, причини суїцидальної поведінки, особливості психіки підлітка, що сприяє результативній роботі щодо профілактики, діагностики, корекції суїцидальності.

Практична значущість полягає в тому, що результати магістерського дослідження можуть бути використаними у роботі практикуючих психологів, соціальних педагогів, соціально-психологічних служб, викладачів-психологів, учителів, батьків з метою попередження самогубств серед підлітків, а також може бути корисною у роботі психотерапевтів та лікарів, яким доводиться стикатися з представниками означеної групи ризику.

Апробація та впровадження результатів. Основні результати дослідження доповідались та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДРС у 2019-2020 навчальному році зі спеціальності 053

«Психологія» (Кам'янець-Подільський, жовтень 2020 р.), на V Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи на пошану професора А.І. Шинкарюка та 101-річчю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» (Кам'янець-Подільський, 24 жовтня 2019 р.), на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців», (Кам'янець-Подільський, 19 листопада 2019 р.), на V Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 14 лютого 2020 р.), на XII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2020 р.), VI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи на пошану професора А.І. Шинкарюка та 102-річчю заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» (Кам'янець-Подільський, 27 жовтня 2020 р.) та знайшли відображення у публікації автора.

Публікації. Рудько Р.М. Психологічний аналіз взаємозв'язку самооцінки та суїцидальних схильностей у підлітковому віці. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі, 14 лютого 2020 р.* : Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. С.Д. Максименка, Л.А.Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2020. С.72–75.

Структура та обсяг випускової роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел, який налічує 90 найменувань. Робота вміщує 17 рисунків та 13 таблиць.

ВИСНОВКИ

За результатами теоретико-емпіричного аналізу впливу самооцінки на суїцидальні схильності у підлітків уможливив зробити такі висновки:

1. Існує припущення про взаємозв'язок суїцидальних схильностей особистості та певних елементів Я-концепції, в даному випадку самооцінки. Про цей взаємозв'язок говорив ще Е. Дюркгейм у своїй фундаментальній праці «Самогубство», яка розкриває низку психологічних механізмів суїциду. Пізніше, класик психології З. Фрейд висуває ідею боротьби інстинктів життя та самознищення, Ероса та Танатоса відповідно, які і визначають рівень суїцидальних схильностей особистості.

2. Кожне самогубство має суто індивідуально суб'єктивне значення для людини, яка намагається тими або іншими конкретними діями (усвідомлено і навмисною бездіяльністю) зупинити власне життя. Суб'єктивне значення суїциду безпосередньо пов'язано з особистістю суїцидента. Індивідуальний характер психологічного сенсу пов'язаний з особисто-ситуативними чинниками.

3. Існує прямий взаємозв'язок між рівнем самооцінки та рівнем прояву суїцидальних схильностей. Для її підтвердження нами було обрано такі методики: «Вивчення загального рівня самооцінки за допомогою процедури тестування (опитувальник Г.М. Казанцевої)» та опитувальник суїцидального ризику модифікований Т.М. Разуваєвою, а також додаткові методики на дослідження рівня депресії Балашова та методика вивчення рівня потреби у нових відчуттях Цукермана. У досліджуваній групі, яка складалась із 40 підлітків Заліщицької державної гімназії – державний загальноосвітній заклад, Заліщики, Тернопільська область, було виявлено 6 осіб із проявами схильності до суїциду. Після обробки результатів та проведення кореляційного аналізу нами встановлено, що існує прямий кореляційний взаємозв'язок між показниками рівня самооцінки та рівнем потреби у нових відчуттях та обернений кореляційний зв'язок між показниками рівня самооцінки та рівнем суїцидальних схильностей та рівнем депресії. Отже,

нами було встановлено, що низька самооцінка є фактором виникнення суїцидальних схильностей у студентської молоді, а отже наша гіпотеза підтвердилась.

4. Виявлено механізми, які стали причиною формування суїцидальних схильностей, а саме почуття не сформованості себе як особистості та соціальний песимізм, як зневірення в підтримку оточуючих та власне антисуїцидальний фактор, як відчуття потрібності особистості в своєму соціумі, відповідальність перед іншими людьми, які є для даної особистості близькими. Власне цей показник є вирішальним у формуванні суїцидальних схильностей.

6. Після проведення формуючого експерименту нами було проведено повторну діагностику у контрольній та експериментальній групі. Виявилось, що у експериментальній групі знизилась такі показники як рівень депресії, відчуття несформованості і почуття соціального песимізму та зросли такі показники як рівень самооцінки, рівень потреби у нових відчуттях та рівень антисуїцидальних переконань, тоді як у контрольній групі усі ці показники залишились на тому ж рівні, що і при проведенні первинної діагностики, що вказує на ефективність корекційної програми. Проведення формуючого експерименту проходило без ускладнень, усі досліджуванні охоче йшли на контакт.

7. Основними умовами ефективної профілактично-корекційної антисуїцидальної роботи практичного психолога з підлітками є: комплексний підхід (який включає сім компонентів), методи психотерапії та психокорекції (раціональна психотерапія, гештальттерапія, зосередження на «тут і тепер», біхевіоральна терапія, групова терапія, психодрама, гіпноз, автогенне тренування, нейролінгвістичне програмування, системна сімейна психотерапія) і тренінгові заняття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альманах психологических тестов. Сост. Р.Р. Римский, С.А. Римский. Москва : КСП, 1995. 400 с.
2. Амбрумова А.Г. Актуальные проблемы суицидологии. Москва, 1991. С. 35–49.
3. Андрейко М. Ф., Шатайло Н.А. Некоторые психологические особенности мотивации суицидального поведения. *Медицинские исследования*. 2001. Т. 1, вып. 1. С. 108–109.
4. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. Пер. с фр. Общ. ред. Оболенской С.В.; Предисл. Гуревича А.Я. Москва : Издательская группа «Прогресс» «Прогресс-Академия», 2012. 528 с.
5. Асанова Н.К. Пресуицидальное состояние у девочки-подростка: нарушенный образ тела и роль отца. *Моск. психотерапевт. журн.* 2007. № 2. С. 186–210.
6. Бердяев Н.А. Самоубийство (Психологический этюд). *Психологический журнал*. Том 13. № 2. 1992. С. 96–106.
7. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. Пер. с англ. / Общ. ред. В.Я. Пилиповского. Москва : Прогресс, 2006. 422 с.
8. Блинова О.Є. Психологічні фактори суїцидальної поведінки у підлітковому віці. *Актуальні проблеми суїцидології: зб. наук. пр.* Київ, 2002. Ч. 1. С. 31–33.
9. Бондарь Н.Е. Самооценка личностной зрелости в юношеском возрасте. *Наука і освіта*. 2004. №3. С. 15–17.
10. Боязитова И.В. Взаимосвязь самооценки и волевой регуляции в онтогенезе. *Психологический журнал*. 1998. Т. 19. № 4. С. 27–40.
11. Братусь Б.С. Аномалии личности. Москва : Мысль, 2008. 354 с.
12. Браун Д., Педдер Дж. Введение в психотерапию. Москва : Класс, 2008. 219 с.
13. Вагин В. Профилактика деструктивного поведения. Санкт-Петербург, 1996. 98 с.

14. Вагин И. Психология жизни и смерти. Санкт-Петербург : Питер, 2001.

15. Вашека Т.В. Перспективи дослідження психологічних аспектів проблеми суїцидальної поведінки. *Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2004. Т. VI, Вип. 6. С. 65–73.

16. Вашека Т.В. Програма профілактики суїцидальної поведінки в підлітковому віці. *Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2005. Т. VII, Вип. 6. С. 57–64.

17. Вашека Т.В. Профілактика самогубства серед підлітків: методика для вимірювання суїцидальної поведінки. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. №4 (73) С. 53–57.

18. Вашека Т.В. Психологічні чинники суїцидальних ідеяцій в підлітковому віці. *Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2005. Т. VII, Вип. 5. С. 63–73.

19. Ващенко Р.В., Сулицький В.В. Структура психологічного втручання після суїцидальної спроби. Психологія суїцидальної поведінки: Діагностика, корекція, профілактика. / За заг. ред. С.І. Яковенка. Київ : РВВ КІВС, 2000. 248с.

20. Возрастная психология: развитие человека от рождения до поздней зрелости: учебное пособие для студентов спец. вузов; рец.: В.П. Зинченко. Москва : ТЦ «Сфера», 2006. 464 с.

21. Возрастная психология: Детство, отрочество, юность: Хрестоматия / Сост. и науч. ред. В. С. Мухина, А. А. Хвостов. Москва : Академия, 2001.

22. Волошина В.В., Долинська, Ставицька С.О., Темрук О.В. Загальна психологія: Практикум. Київ : Каравела, 2005. С.164.

23. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. Москва, 1998. 554 с.

24. Гордон О. Становление личности. Под. ред. Л.А. Леонтьева. Москва : Смысл. 2002. 281 с.
25. Гратис К. Зона риска [О самоубийствах подростков]. Природа и человек. 2002. № 2. С. 18–20.
26. Гроллман Э. Суицид: превенция, интервенция, поственция. Москва, 1988. 151 с.
27. Дегтярев А. Утешение смерть. Москва, 2001. 39 с.
28. Диагностика личности / Сост. Т. Н. Разуваева. Шадринск, 1993. 26с.
29. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд. Суицидология. Хрестоматия по суицидологии. Киев : А.Л.Д., 1996. С.104–148.
30. Ефремов В. С. Основы суицидологии. Санкт-Петербург : «Издательство «Диалект», 2004. 480 с.
31. Заброцкий М. Психологу про суїцид. *Психолог*. 2007. Трав. (№ 20). С. 25–30.
32. Завадська Н.В. Проблема самогубства у підлітковому середовищі. *Соціальний працівник*. 2007. Січ. (№ 2). С. 10–12.
33. Захарова А. В. Психология формирования самооценки. Минск, 1993. 137 с.
34. Зотов М.В. Суицидальное поведение: механизмы развития, диагностика, коррекция. Санкт-Петербург : Речь, 2006.
35. Исаев Д. С. Психология суицидального поведения. Самара, 2000. 42 с.
36. Как нам уменьшить число самоубийств в Украине: Проект национального плана действий (общественная инициатива) / Коллектив авторов. Одесса : Интерпринт, 2007. 50 с.
37. Карпинский К.В. Психология жизненного пути личности. Гродно, 2002. 167 с.
38. Катастрофы сознания. Самоубийства: религиозные, ритуальные, бытовые. Способы самоубийств. Минск, 1996. 345 с.

39. Кон И.С. В поисках себя: личность и самоосознание. Москва : Политиздат, 1984. 335 с.
40. Конончук Н.В. О психологическом смысле суицидов. *Психологический журнал*. 1989. Т.10. № 5. С.23–29.
41. Коханенко Л. Проблеми самогубства: Погляди І. Сікорського та сучасні досліді. *Практична психологія та соціальна робота*. 2002. № 4. С. 49–51.
42. Лещукова Е., Зуева А. Руководство по телефонному консультированию. Москва : НПО «Эгос», 1994. 28 с.
43. Лісова О.С. Психологія суїцидальної поведінки. Чернівці, 2004. 234 с.
44. Литмен Р. Зигмунд Фрейд о самоубийстве. *Журнал практической психологии и психоанализа*. № 1. Березень 2003. [електронний ресурс].
45. Лосієвська О.Г. До питання про суїцидальні тенденції у поведінці підлітків. *Теоретичні і прикладні проблеми психології та педагогіки: Збірник наукових праць СНУ ім. В.Даля за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції з проблем вищої освіти «Університет і регіон»*. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2006. С.77–80.
46. Лосієвська О.Г. Криза підліткового віку як чинник поведінки з відхиленнями. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. Луганськ: Ювілейний збірник наукових праць СНУ ім. В. Даля, 2005. №1(9). С.112–118.
47. Лосієвська О.Г. Психологічні засоби попередження суїцидальної поведінки у підлітків. *Психологічні проблеми збереження репродуктивного здоров'я.: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / Упоряд. М.-Л. А. Чепа, Н.В. Слободяник*. Київ : Міленіум, 2005. С. 298–305.
48. Лосієвська О.Г. Розвиток рефлексії як засіб профілактики суїцидальних тенденцій у підлітків. *Збірник наукових праць*. Луганськ : Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2006. С. 86–89.
49. Лосієвська О.Г. Соціально-історичний аспект суїцидальної поведінки. *Матеріали II Міжнародної конференції по екологічній психології, посвященній 10-летию лабораторії екологічній психології*

Института психологии им. Г. С. Костюка АПН Украины: Актуальные проблемы психологии. Сборник научных трудов Института психологии им. Г. С. Костюка АПН Украины. К., 2005. Т. 7, вып. 5., ч.1. С. 307–314.

50. Лосієвська О.Г. Соціально-психологічні характеристики підлітків з парасуїцидальною поведінкою. *Проблеми загальної та педагогічної психології / За ред. академіка С.Д. Максименка: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Київ : Главник, 2005. Вип.26, в 4-х томах, том 3. С. 17–22.*

51. Лукас К., Сейден Г. Молчаливое горе: жизнь в тени самоубийства. Пер. с англ. Москва, Смысл. 2010.

52. Мадди С. Теории личности. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 491 с.

53. Меннингер К. Война с самим собой. Санкт-Петербург, 2005. 269с.

54. Моховиков А.Н. Суицидология. Москва, 1996. 115с.

55. Мягков А.Ю., Журавлева И.В., Журавлева С.Л. Суицидальное поведение молодежи: масштабы, основные формы и факторы. *Материалы совместного исследования Швейцарской академии социального развития, Института социологии РАН и кафедры социологии ИГЭУ. Иваново, 2006. С. 216–237.*

56. Напрасная смерть: причины и профилактика самоубийств / под ред. Д. Вассерман; [пер. с англ. Е. Ройне]. Москва : Смысл, 2005. 310 с.

57. Ненастьяев А.Н. Самоубийство как девиантное поведение. Москва, 2005. 36 с.

58. Панченко Е.А., Лекомцев В.Т. Суицидология сегодня и завтра. *Материалы Респ. науч.-практ. конф., посвященной 100-летию со дня рождения А.Л.Лецинского. Ижевск : Экспертиза, 2001. С. 99–113.*

59. Попов Ю.В. Границы и типы саморазрушающего поведения у детей и подростков. *Саморазрушающее поведение у подростков. Сборник научных трудов. Ленинград, 1991.*

60. Походенко С.В. Особливості соціалізації підлітків у мікросередовищі. *Проблеми соціалізації сучасних підлітків*. Запоріжжя.1998.- С.6–56.
61. Превенция самоубийств: Руководство для лиц, оказывающих первичную медицинскую помощь. Одесса : ОНУ им. И.И. Мечникова, 2005; Женева : ВОЗ, 2000. 23 с.
62. Прийменко В.М. Суїцидальна поведінка. Психологічний аналіз і профілактика (Методичні рекомендації для практичних психологів і соціальних педагогів). Київ : КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2005. 43 с.
63. Психологія суїциду: Навчальний посібник / За ред. В.П.Москальця. Київ – Івано-Франківськ : Плай, 2002. 249 с.
64. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник [Текст] / [уклад.: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище]. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2011. 616 с.
65. Пурло Е.Ю. Возможность превенции суицида через работу с кризисными состояниями: интегративный подход. *Практична психологія та соціальна робота*. №6 (87). 2006. С. 67–74.
66. Рамендик Д. М. Тренинг личностного роста : Учебное пособие. Москва : «Форум», 2007. 176 с.
67. Рибалка В.В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівської молоді: Методичні рекомендації. Київ : ІПППО АПН України, КФ ВМУРОЛ «Україна», ПП Щербатих О.В. 2007. 68 с.
68. Розанов В.А., Моховиков В.Н. Предупреждение самоубийств у молодежи: Семейное руководство. Одесса : Общест. организация «Экологическое здоровье человека»,2003. 16 с.
69. Романовська Д., Собкова С. Робота з підлітками, схильними до суїциду. *Психолог*. № 15 (207). 2006. С. 26–29.
70. Росс А. Наши дети – наши проблемы. Ростов-на-Дону : Феникс, 2002.

71. Рязанцев С. Танатология – наука о смерти. Санкт-Петербург, 1994. 165 с.
72. Сельченко К. Психология смерти и умирания. Москва, 2008. 276 с.
73. Смит М.Д. Тренинг уверенности в себе. Санкт-Петербург : Речь, 2002. С. 45–61.
74. Сокирська Л. Попередження суїцидальної поведінки дітей та підлітків. *Соціальний педагог*. 2007. Січ. (№ 1). С. 30–34.
75. Старшенбаум Г. В. Суицидология и кризисная психотерапия. Москва : «Когито-Центр», 2005. 376 с.
76. Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах/ сост. А.Н. Моховиков. Москва : «Когито – Центр», 2001. 600 с.
77. Сулицький В. В. Психологія суїцидальної поведінки. Київ : МП «Леся», 2001. 316 с.
78. Тихоненко В.А. Классификация суицидальных проявлений. *Актуальные проблемы суицидологии. Труды Московского НИИ психотерапии МЗ РСФСР*. Т. 82. М., 1978.
79. Ушаков Г. К. Пограничные нервно-психические расстройства. Москва : Медицина, 1987. 303 с.
80. Франкл В. Доктор и душа. Санкт-Петербург : Ювента. 1997. 289с.
81. Франкл В. Сказать жизни – «Да». Упрямство духа. Санкт-Петербург, 1999. 124 с.
82. Хухлаева О., Курилина Т., Федорова О. Счастливый подросток. Москва : ЭКСМО - Пресс, 2000.
83. Цуканов Б.И. Время в психике человека: Монография. Одесса : Астропринт, 2000. 220 с.
84. Чуприков А.П., Пилягина Г.Я., Войцех В.Ф. Суицидология. Основные термины и понятия. Методическое пособие. Киев, 1999.
85. Шавровська Н., Гончаренко О., Мельникова І. Суїцид як соціально-психологічний феномен. *Психолог*. Жовт. (№ 38-39). 2002. С. 46–57.

86. Шестопалова Л. До питання причини суїциду. *Право України – 1998*. № 9. С.41–43.
87. Шеховцова Л. Самооценка, аутентичность и любовь к себе. *Психотерапевтический журнал*. 2003. №3. С. 87–103.
88. Шнейдман Э. Душа самоубийцы. Москва : Смысл, 2001. 315 с.
89. Шустов Д.И. Аутоагрессия, суицид и алкоголизм. Москва : «Когито-Центр», 2004. 214 с.
90. Янкелевич В. Смерть. Москва, 1999. 196 с.